

ASPECTE ALE ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ROMÂNESC DIN SEC. XVIII—XIX ÎN SATU MARE

DORU RADOSAV

„Decumva școalele române din Satu Mare, vor avea cindva istoria lor, precum ar fi de dorit să aibă fiecare școală, acestea vor fi destinate a cuprinde câteva pagini a ei, ca așa să devenim legitimați în fața posterității“ sînt cuvintele cărturarului Petru Bran, rostite la 1 ianuarie 1866.¹

În contextul secolului al XVIII-lea, ca urmare a unei ample emulații politice și culturale a națiunii române, învățămîntul românesc din Satu Mare se înscrie pe linia unor temeinice afirmări fie în cadrul școlilor confesionale fie în cadrul școlilor de stat, cele confesionale premeditînd cronologic pe cele de stat.

Restituirea citorva aspecte legate de învățămîntul românesc în Satu-Mare, impune, configurarea tuturor aspectelor, care furnizează nu numai în modul nemijlocit, dar chiar tangențial, informații în acest sens. Oprindu-ne mai mult asupra evoluției învățămîntului românesc în orașul Satu Mare, vom face doar unele incursiuni în depistarea unui context mai larg, circumscris de granițele de azi ale județului Satu Mare, privind unele afirmări de viață școlară românească.

S-ar părea, conform documentelor vremii, că primele începuturi de școală românească în Satu Mare, se manifestă în cadrele confesionale ale evului mediu, fie pe lângă instituțiile monahale² fie pe lângă o posibilă instituție ierarhică ecleziastică la Satu Mare³. Aceste începuturi supuse

¹ Scurtu Vasile, *Petru Braun un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Satu Mare, 1939, p. 26.

² Tăutu Aloisiu, *Griechische Klöster im Mittelalterlichen Ungarn* în „Societatea Academica Dacoromana“, *Acta Historica*, tomul IV, *Seperatum Monachi* 1965, p. 56 se vorbește de existența claustrului Sf. Teodosiu, din evul mediu, la Satu Mare Ardeleanu Ion sen. *Istoria învățămîntului românesc din Sălaj*, Zalău 1936, la capitolul II „Epoca școlilor monastico-tradiționale“ se amintește de mănăstirea „Santăului la 1772. De asemenea trebuie menționată mănăstirea Bixadului, ca centru cultural cf. Szirmay Antal *Szathmár Vármegye*, vol. II, Buda 1810, p. 332—333.

³ cf. Dr. Lupșa Ștefan, *Vechea episcopie a Sătmarului*, București 1938, Dr. Lupăș Ioan *Un vlădică român năpăstuit de anul 1638. Cine putea fi?* în „Analele Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.“ S. III, tom XXI, București 1939. Roșu L. Titus „Despre o episcopie românească a Sătmarului“ în „Beiușul“, XIII (Seria III) Beiuș Nr. 4/22 ian. 1944.

dezbaterii critice, rămân referințe în timp, care vor trebui completate și sprijinite de noi date documentare. Începutul secolului al XVIII-lea, aduce afirmări, la modul plenar, a unor aspecte care pot descrie existența unei vieți școlare și care deși nu se ridică la nivelul instituționalizării aduse de ultimele decenii a acestui secol, rămân edificatoare.

Enumerarea unor dieci-dascăli, modești reprezentanți ai misiunii de emancipare prin învățatură a românilor sătmăreni, vine să confirme aceste începuturi:⁴ Ioniță Cămărzanul, Cămărzana 1729, Grozan Dumitru, Mădăras 1742, Vasile Midiaș Aronoș, Medieșul Aurit 1745, Iuhas Grigorie, Sătmărel, după 1743, Dimitrie Grozea, Mădăras 1761, Stop Alexă, Negrești Oaș, 1771 („cînd au fost acee bine oșcola acolo, anume așa au fost amin de cocon“⁵), Vasile Erdös și Gavril Erdös, Odoreu după 1773, Grigorie, Chilia 1774, Goje Mihail, Bixad 1775, Kiș Papp Ianos, Tarna Mare 1783, Vida Ioan, Valea Vinului 1791, Balăș Ștefan Cărășeu 1795⁶, Ferne Ioan, Valea Vinului 1802, Roșcou Grigorie, Hrip 1804 Șorban Ștefan, Petea 1807, Andărcău Gavrilă, Botiz 1816 etc.

Instituții școlare bine organizate apar spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea doar în citeva localități: Boghiș 1781, Supuru de Jos 1790, Sanislău 1790, Mădăras 1790, Moftinu Mic 1792⁷, etc. Prin rescriptul imperial de la 1782 se înființează 12 școli de stat în Transilvania printre care și cea din Santău care deservea și satele învecinate, învățător fiind Gabriel Darabant⁸.

Un aport meritoriu în organizarea școlilor românești sătmărene, în secolul al XVIII-lea, l-a avut cărturarul Grigore Maior din Sărăuad care „umbla prin sate și aducea pruncii la școală și singur îi învăța“⁹ și neîndoielnic acest misionarism a fost promovat și în ținuturile sătmărene, unde era locul său de naștere. Tot el la 1773 a contribuit la tipărirea cărților „pro iuventute“ deci destinate tineretului școlar¹⁰, răspindite și în ținuturile sătmărene. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea o serie

⁴ Pop Dariu, *Mărturiile Strămoșești*, Satu Mare, 1938, passim cf. și Albu Nicolae *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 241, Protocolul parohiei ort. rom. com. Domănești (Muzeul județean Satu Mare, inv. 12.185). Circulara în limba română a episcopului Andrei de Muncaci arată că diecii aleși „tocmindu-se cu obștea satului“ să fie în ajutorul parohilor la „învățătura pruncilor celor mici“ (p. 2), sau în Circulara din 1796 se arată că „diecii să fie tăritori și tregi și la învățătura pruncilor“ (f. 5).

⁵ Pop Dariu, op. cit., p. 65.

⁶ După o însemnare de pe un Penticostarion București 1743 (Par. ort. rom. Tarna Mare).

⁷ Albu Nicolae, op. cit., p. 241 cf. și Dr. Stoica Dionisie, Lazăr P. Ioan, *Sciță monografică a Sălagiului*, Șimleul Silvaniei 1408 p. 75.

⁸ Protopopescu Lucia, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*, București, 1966, p. 279 cf. și Albu N., op. cit., p. 254.

⁹ Klein Samuil Micu, *Istoria, lucrurile și întîmplările românilor*, paragraful 8 „Școlăile Blajului“.

¹⁰ Moșă Ioan, *Scrieri istorice 1926—1946*, Ediție îngrijit de Mihail Dan și Aurel Răduțiu cu studiu introductiv de Ștefan Pascu, Cluj, 1973, pp. 311—314 cf. Căndea, Sp. *Limba veche liturgică și inovațiile introduse în ea de fosta Biserică unită*, Sibiu, 1934, p. 19.

de tineri români din județul Satu Mare sint trimiși la studii superioare la Viena și Blaj. Acest fapt explică existența unui învățământ elementar de unde s-au ridicat viitorii studenți, a unei rețele școlare capabile de a furniza elevi pentru școlile superioare. În acest sens enumerăm următorii elevi sătmăreni trimiși la studii la Viena: Mihai Timar, din Satu Mare, Toma Pop din Tîrșoț, Iosif Pop, Grigore Magear, Ioan Sorban, Simion Vasoni din alte localități ale județului.¹¹ La Blaj, în 1757, erau următorii elevi: Filip și Toma din Sanislău, Ion din Supur Vasile din Giorocuta.¹¹

În orașul Satu Mare, existența unei vieți școlare românești instituționalizate se poate reconstitui mai lesne din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cînd își fac apariția așa numitele școli naționale „nationales scholae“ sau „vernaculae scholae“. Astfel un document din 24 octombrie 1782 menționează faptul că orașul Satu Mare trebuie „să se îngrijească de lemne de foc pentru școlile naționale“¹². Aceste școli intră sub jurisdicția orașului. La 1795 se impune constituirea în Satu Mare a unei direcții locale a școlilor¹³. Există însă un for superior care coordona activitatea școlară din vestul Transilvaniei și anume un directorat școlar cu sediul la Oradea. Școlile confesionale cu tradiții mai vechi au promovat în limitele lor știința de carte românească. Astfel în Satu Mare începînd cu anul 1768¹⁴ Demetriu Ivașcu a predat limba română în rîndul copiilor enoriașilor români sătmăreni iar la moartea lui în 1793 i se recunosc aceste merite „din partea românească“¹⁵ („ex parte valachica“), adică din partea românilor sătmăreni.

Există în această perioadă o intensă preocupare de înzestrare a școlilor cu cadre corespunzătoare, cu manuale școlare, acțiuni de recensămintele și conscripții a copiilor de vîrstă școlară. Toate aceste măsuri de organizare a învățămîntului se iau conform normelor și directivelor cuprinse în edictul imperial „Ratio educationis“ din 1774. Școlile confesionale românești din părțile sătmărene aveau aceiași jurisdicție ca și cele rutene datorită organizării ecleziastice din acele timpuri.

Pe linia preocupării de organizare a instituțiilor școlare românești în Satu Mare se pot remarca cîteva inițiative semnificative. Într-o circulară adresată la 1780 autorităților școlare și ecleziastice din Satu Mare de către Consiliul locumtenențial regal — care răspundea de problemele învățămîntului — se cere ca pedagogii să fie scutiți de muncile și obliga-

¹¹ Protopopescu Lucia, op. cit., pp. 333—337, Păclișanu Z., *Documente privitoare la istoria școlilor din Blaj*, în Revista arhivelor, II, 4—5, 1928—1929, p. 469.

¹² Arhivele statului Cluj-Napoca, Fond Direcția-școlară superioară Oradea. ENB, fasc. XLIII, Nr. 41.

¹³ Ibidem, *Index materiaram ad scholas Nationales Regii literarii Magno-Variensis pertinenti ab Anno 1789 usque Annum 1827*, lit. S Nr. 60, p. 58.

¹⁴ Ferentiu Augustin, *Istoria bisericii greco-catolice din Sătmăre*, Satu Mare, 1933, p. 4.

¹⁵ *Protocollum Vice Arhidiaconatus Szathmariensis*, Circulara din 2 aprilie 1793 (Muzeul județean Satu Mare, inv. 11390).

țiile rusticane¹⁶, „paedagogi... a laboribus et dationibus rusticanis liberi“. În octombrie 1791 se organizează la Carei o întâlnire pentru selecționarea de cadre școlare „ludimagistri“ pentru școlile în limba maternă: „ad promovendum vernacularum Scholarum Institutum“¹⁷. În același timp există preocupări de procurarea cărților în limba maternă, tipărite la Viena. Astfel la 1794, se cere ca să se avanseze o comandă de către autoritățile școlare și ecclesiastice sătmărene pentru cărți printre care și cărți românești „et de libris Valachicis preaeterea“¹⁸. Între anii 1806—1814, comenzile pentru cărți se făceau fie pe cale negustorească de către librari și tipografi, fie pe cale cărturărească de către profesorii sau directorii de școli românești organizându-se așa numitele liste de prenumerați „Praenumerationum Collectores“. În aceste liste, din părțile sătmărene au figurat profesori din Carei¹⁹. Se depun eforturi de intensificarea predării limbii materne mai ales în rîndul copiilor ca nu cumva aceștia să uite propria limbă „neve lingua sibi ignota“²⁰. Astfel spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea după cum reiese din circularele redactate în limba română și trimise în părțile sătmărene, de episcopul Andrei al Ungvarului, se cerea ca atît în „școala satului“ cît și în cea confesională să existe o preocupare mai susținută pentru promovarea limbii române în rîndul tineretului. Cunoașterea temeinică a limbii române devine o condiție de bază pentru admiterea la școlile mai înalte „în ce înălțată școală lătinească“²¹ care pregătea cadre de dascăli și preoți pentru ținuturile românești.

Începutul secolului al XIX-lea aduce însemnate realizări privind reșezarea școlilor elementare atît în Satu Mare cît și în Mintiu. La 1808 este menționată o școală elementară cu un dascăl în Satu Mare iar în 1820 o altă școală tot cu un dascăl în Mintiu²². Cu toate acestea nu

¹⁶ *Idem*, circulara din 9 oct. 1780.

¹⁷ *Idem*, circulara din 20 oct. 1791.

¹⁸ *Idem*, circular din 13 aprilie 1794. Existența unor cărți Românești și rutene este semnată de Nicolae Iorga în „*Mărunțișuri istorice din Ungaria*“, în *Lucafașul* Nr. 1904, sub titlul „contilenae et preces sive specimenae linguae rutenicae et valachicae“, cărți răspîndite probabil tot în această perioadă pentru ritul cultural și religios al românilor și rutenilor. În secolul al XVIII-lea, o circulară propune în părțile sătmărene, Catehismul românesc unit, ediția 1726, a Ioan Iosif Decamilis, episcop de Muncaci, catehism care a avut ca model traducerea în românește din 1696 a lui Francisc Szunyogh, cf. și Albu N., op. cit., p. 101, Pop Vasile *Disertațiune despre tipografiile românești din Transilvania*, Sibiu, 1838, p. 92, Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam ecclesiae orientalis coronae Stephani I Oeniponte* 1883, p. 372. Scurtu Vasile, *Probleme naționale la granița de vest*, București, 1933, p. 8.

¹⁹ Bodea Cornelia, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvăneană din anii 1786—1830*, în *Studii*, IX, Nr. 1, 1956, p. 99.

²⁰ *Protocollum...*, circulara din 13 martie 1786.

²¹ cf. Darius Pop, op. cit., p. 116; potrivit organizării învățămîntului românesc efectuată de către P. P. Aron, la 1754, cele 3 trepte ale învățămîntului erau: școala primară (școlile de obște), școala secundară (școala lătinească) și școlile superioare (universitare).

existau încă condiții optime pentru desfășurarea cursurilor școlare: lipsa unei clădiri special destinate școlii, a cadrelor didactice corespunzător pregătite etc. Rezolvarea problemelor școlare intră în competența comunității românilor din Satu Mare. Această comunitate avînd valențele unei adevărate instituții cultural-politice se intitulează: „Noi, familiile nobile din orașul Satu Mare și din jurul Satu Mare-lui...²³. Consemnarea acestui fapt este deosebit de semnificativă, avînd în vedere vicisitudinile timpului istoric, vis-à-vis de care o emulație culturală angajează un larg cadru social, a cărui individualitate istorică este evidențiată permanent. În acest sens este o datorință aleasă de a menționa cîteva din familiile românești susținătoare ale școlii elementare din Satu Mare, confirmîndu-se astfel baza socială largă a unei mișcări pentru învățămînt românesc: între 1805—1810: Mureșan Costan, Groza Marcu, Simon Mihai, Pop Vasile, Dioșan Pinte, Toma Vasile, Mureșan Filip, Pop Simion, Ionuț Andrei, Crișan Dumitru, Dorca Dumitru; între 1810—1820, Crișan Ioan, Pop Iacob, Pop Maria, Toth Mihai, Hanca Mihai, Zehan Mihai, Anderco Gheorghe, Zima Anton, Ardelean Ioan, Moldovan Florea, Marcu Ioan, Molnar Vasile, Deac Petru, Cașa Mihai, Borbei Ioan; între 1820—1830, Bogdan Vasile, Grozea Andrei, Zima Vasile, Ruba Toma, Pușcaș Mihai, Boroș Ștefan, Olah Mihai, Bogdan Simion, Sabou Vasile, Groza Gavril, Drăgan Daniel, Ster Petru, Silvași Laurențiu, Condor Ioan, Apan Vasile, Luțaș Ioan, Lozan Mihai, Sorban Ioan, Molnar Ioan, Contraș Ioan, Ilieș Ioan, Fabian Gheorghe, Pavel Mihai; între 1830—1835, Boitor Francisc, Doboș Vasile, Băbuț Ioan, Marian Toma, Chereși Andrei, Contraș Petru, Babiei Vasile, Tuțuraș Toader, Stanca Mihai, Pop Petru (viitor primar al orașului Satu Mare, între 1842—1848)²⁴.

În anul 1810 existînd un număr de 77 de elevi la școala elementară românească din Satu Mare, s-a pus problema angajării unui învățător adecvat care să fie retribuit cu 200 forinți anual, sumă care urma să fie strînsă de la familiile românești contribuabile²⁵. Angajarea învățătorului este tergiversată pînă la 1 noiembrie 1815 cînd este încadrat pe acest post Bige Cosma Grigore²⁶. Neexistînd un local special destinat școlii, cursurile continuă să se desfășoare în biserică. Se pare că această situație se menține pe tot parcursul funcționării ca dascăl a lui Bige Cosma Grigore, adică pînă în 1823. În acest an, datorită morții învățătorului titular,

²² Borovszky Samu, *Szatmár vármegye*, Budapest, f.a., p. 77, Tankóczy Gyula, *Monografia orașului Satu Mare*, Satu Mare, 1936, p. 19, Ferentiu Augustin, *op. cit.*, p. 5.

²³ *A szatmári részi görög szertartási ekklezsiának Jegyző Könyvei* (Registru de procese verbale al parohiei de rit grecesc din părțile sătmarului, *Registru...*, vol. II, 1830—1831, actul din 22 mai 1831 (în Arhiva parohiei ort. rom., nr. 1, Satu Mare).

²⁴ *Registru...*, vol. I (1805—1829) și vol. II (1830—1841), cf. și Ferentiu Augustin, *op. cit.*, p. 6—7.

²⁵ *Idem*, vol. I, act. nr. 83 din 1810.

²⁶ *Ibidem*, act. nr. 3 din 1816.

este adus ca suplinitor Cordoș Ioan, care deși nu a avut acordul directorului școlar districtual, a fost menținut aproape un an, datorită calităților sale pedagogice deosebite.²⁷ În toamna anului 1823 este angajat pe postul de învățător în urma unui examen de verificare, Bulețai Vasile²⁸. În 1824 se hotărăște construcția școlii²⁹, dar de-abia în a doua jumătate a anului 1830 încep lucrările de ridicare a unei încăperi de școală. Cheltuielile pentru construcție sînt suportate de părinții elevilor, fie prin muncă voluntară, fie prin taxe bănești. Astfel părinții elevilor din oraș au efectuat un număr de 166 zile de muncă repartizate pe 100 de familii³⁰ iar părinții elevilor de la sate au plătit taxa de 1,5 forinți de familie³¹.

În deceniul al IV-lea, se constată o creștere simțitoare a numărului de elevi, dar avînd în vedere lipsa cadrelor didactice numai o parte din ei sînt școlarizați. Astfel dintr-o situație statistică din anul 1839 rezultă că numărul copiilor între vîrsta de 7—14 ani s-a ridicat la cifra de 300 din care erau școlarizați doar 120 la școala elementară și 30 la școlile secundare.³² Aceleași statistici școlare ne oferă date despre statutul social al părinților elevilor români. O mare parte a părinților sînt țărani dependenți, iobagi: inquilini, subinquilini și vina coloni adică iobagi pe viile orașului Satu Mare care în exclusivitate erau români. Condiția țărănească a românilor din orașul Satu Mare se explică datorită regimului economic agrar-urban al orașului³³. În anul 1836 se pune problema școlarizării fetelor în clase separate, dar din lipsa cadrelor didactice se face școlarizare numai pentru fetele din clasa întâia³⁴.

Paralel cu aspectele de ordin statistic, cantitativ și organizatoric ale învățămîntului românesc din Satu Mare, trebuie relevate unele probleme care s-au pus privind calitatea învățămîntului, a procesului instructiv-educativ. Se cere autorităților școlare din Satu Mare creșterea exigenței față de competența cadrelor didactice. Astfel într-o circulară din 10 octombrie 1830 se menționează: „... din nou acum va fi inspecție în școlile naționale, se reclamă o mai mare vigilență la educația copiilor, trebuie și este de dorit să se pună dascăli fără o verificare prin concurs, chiar dacă sînt pregătiți în preparandie³⁵, într-o altă circulară din 14 iulie 1832 se atrage atenția asupra faptului ca elevii să nu fie instruiți într-o limbă neliterară „neque vulgari arte opus sit“ deasemenea copii trebuie să învețe aplicativ regulile vieții și ale comportării „vitae morum“, să fie

²⁷ *Ibidem*, act. nr. 11 din 1823.

²⁸ *Ibidem*, act. nr. 32 din 1823.

²⁹ *Ibidem*, act. nr. 30 din 1824.

³⁰ *Registru ...*, vol. II, act. din, 22 ianuarie 1831.

³¹ *Ibidem*, oct., nr. 91 din 1830.

³² *Protocollum ...*, f. 122.

³³ *Ibidem*, f. 130.

³⁴ *Registru ...*, vol. II, actul nr. 129 din 1836.

³⁵ *Protocollum ...*, f. 86.

educați în spiritul preceptelor economice „aeconomia preaecepta“ și a dragostei față de muncă „amori laboris“. În aceeași circulară se cere dascălilor mai multă dăruire, arta pedagogică să facă parte din inima lor „ut debet cordi fuerit“³⁶.

Pe aceeași linie a exigenței crescînde față de învățămîntul elementar se insistă asupra învățării sîrguincioase a materiilor de bază, scrierea și aritmetica: „... scriptura et arithmetica sedulo erudiri debebunt“³⁷. Părinților li se cere să urmărească școlarizarea copiilor. Deseori copii sînt retrași de la școală de către părinți și puși la muncile prestate de părinți: „... mater retrahit filium... propter adjuncta economiae“ sau, în general, părinții nu se îngrijesc de educația copiilor „pueri educationem non curat“³⁸.

În deceniul al V-lea al secolului al XIX-lea învățămîntul elementar românesc din orașul Satu Mare și din satele sătmărene a devenit o realizare și în același timp o realitate bine constituită a spiritualității românești din nord-vestul țării. Astfel numai în zona Tășnadului existau la 1841 un număr de 14 școli sătești cu un număr de 381 elevi, în medie 20—25 de elevi la o școală³⁹ pentru ca după 1848 numărul școlilor sătești în această zonă să se ridice la aproximativ 20 cu 922 de elevi, în medie 40 de elevi la o școală⁴⁰. La 1850 în comitatul Satu Mare, cuprinzînd cercurile școlare Carei, Ardud, Satu Mare existau 29 de școli cu 1707 elevi în medie 58 de elevi pe școală, iar în 1859—1860 în cercurile școlare Oaș și Turț existau 22 de școli cu 925 de elevi, în medie 42 de elevi pe școală⁴¹. Existau preocupări în această perioadă de instituționalizare a cercurilor pedagogice, în cadrul cărora se făceau schimburi reciproce de idei în materie de învățămînt. În acest sens remarcăm cercul pedagogic ținut la Sanislău în 1859⁴².

Din rîndul elevilor români sătmăreni din această perioadă se ridică personalități pedagogice proeminente. Menționăm doar pe Ioan Popescu născut la 1830 la Coaș, viitor profesor la Birlad, participant la revoluția de la 1848 din Moldova iar spre sfîrșitul secolului al XIX-lea este deputat în parlamentul României unde ia cuvîntul deseori în chestiuni legate

³⁶ *Ibidem*, f. 98.

³⁷ *Ibidem*, f. 122.

³⁸ *Ibidem*, f. 130.

³⁹ Albu Nicolae, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1827*, București, 1971, p. 193.

⁴⁰ Ardeleanu I. senior, *Contribuții la istoria dezvoltării învățămîntului românesc din Sălaj, la mijlocul veacului trecut*, în „Aspecte ale dezvoltării învățămîntului din Sălaj“, Zalău, 1971, p. 21 et sg.

⁴¹ Pavel Teodor, *Rețeaua învățămîntului românesc din nord-vestul Transilvaniei, între 1849—1860 și strădaniile pentru dezvoltarea ei*, în *Lucrări științifice, istorie, științe sociale-pedagogice*, Oradea, 1972, pp. 86—95.

⁴² Szabó Ignațiu, *Adunări ținute în cauza școlilor populare din dieceza gr. cat. a Oradei Mari în anul 1859*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XXIII (1860), nr. 3, pp. 19—22.

de învățămînt,⁴³ și pe Ioan Silviu Selegeanu născut în 1836 la Moftihu Mic, profesor la Beiuș și autorul primului manual de geografie în cadrul învățămîntului românesc din Transilvania⁴⁴. Scopul acestui manual după cum arată autorul în prefață este de: „... a planta și a nutri acasă, în școala poporului și în familie elementele de conștiință națională⁴⁵. Acest manual era destinat în special „învățătorilor populari“. Tot aici este demn de remarcat personalitatea lui Moise Sora Novac, învățat erudit, dascăl în Hurezu Mare, care propunea la mijlocul secolului al XIX-lea un program de organizare a vieții culturale a satelor românești și în care menționa necesitatea „ca în toate comunele să se facă școli românești“, deoarece existau acțiuni din partea autorităților care „împedică ridicarea școlilor naționale și pe unele locuri introduseră cu forța învățător străin⁴⁶. Abuzurile autorităților în ceea ce privește promovarea limbii române în instituțiile oficiale, școli, din perioada imediat următoare revoluției de la 1848, au determinat reacția românilor sătmăreni care în memoriile adresate arhiducelui Albrecht, guvernatorul Ungariei cer ca „în scrisorile compuse în limba română să se primească și să se decidă în aceeași limbă⁴⁷.

Paralel cu această situație, condițiile materiale ale instituțiilor școlare rămîn precare „ziduri școlare rele, strîmte, întunecate, cît orice le-ai putea numi, numai școale nu, unde cînd ar trebui să frecventeze 50—60 de prunci, de-abia încep la 25⁴⁸. Deci chiar cifra medie de 40 de elevi pe școală, este diminuată de situația clădirilor școlare.

În orașul Satu Mare, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la școala elementară românească se simte nevoia acută de noi cadre didactice, deoarece numărul elevilor era în continuă creștere. Încă din 1863 Petru Bran, luptător patriot sătmărean a militat, pentru crearea unui nou post de învățator. În urma unei adunări a comunității românești din orașul Satu Mare, din 14 septembrie 1864, se trimite o petiție magistratului orașului prin care se arată că: numărul elevilor este de 247, la care predau 2 învățători unul la „clasa normală a doua“ care cuprinde „pruncii progresiști“ și altul la „pruncii și pruncele începători (care n.n.) fac clasa primară normală⁴⁹. În clasa întîia erau cuprinși

⁴³ Popeangă V., *Școala românească din Transilvania în perioada 1867—1918 și lupta sa pentru Unire*, București, 1974, p. 112. Antonovici I., *Un dascăl ardelean la Birlad*; Ion Popescu, Huși, 1928, XIII, Mita M. D., Mita D. D., Cucuoș Șt., *Monografia liceului pedagogic Birlad, 1870—1970*; Birlad, 1970, p. 55.

⁴⁴ Pavel C., *Școlile din Beiuș 1828—1928*, Beiuș, p. 169, cf. și Dr. Diaconovici C., *Enciclopedia română*, tom. III, Sibiu, 1904, p. 870.

⁴⁵ Ioan Silviu Sălăgean, *Manual de geografie pentru tinerimea română*, Viena, 1870 (prefață).

⁴⁶ Biblioteca Academiei R.S.R., Mss. rom. 1000, f. 25.

⁴⁷ *Gazeta Transilvaniei*, an XVI (1853), nr. 8, din 28 ian., articolul „Dela margini“, semnat de „Altu sătmăreanu“.

⁴⁸ Idem, an XVI (1853), nr. 9, din 31 ian, articolul intitulat „Din comitatul Satumare“, datat 17 ian. 1853.

⁴⁹ Bran Petru, *Școle elementare din Satu Mare*, în „Concordia“, nr. 7/1866.

peste o sută de elevi, deci un număr prea mare, fapt ce determina „înapoierea dăunoasă a culturii generale, a cărei fundamente este instituțiunea poporală bine organizată”⁵⁰. Din această cauză se propune ca elevii începători din clasa întâia să fie împărțiți în două clase separate, una pentru băieți și una pentru fete, creindu-se astfel încă un post de învățător. La 3 decembrie 1864 se organizează un concurs în urma căruia este numit ca învățător candidatul Ioane Pop⁵¹. În anul 1868, devenind vacant un post de învățător, este numit pe acest post Vasile Silvași, fost elev al profesorului Petru Bran⁵².

Una dintre cele mai importante deziderate ale populației românești din Satu Mare, a fost înființarea catedrei de limba română la Liceul regal din Satu Mare. A fost un deziderat pe deplin justificat deoarece populația românească din oraș avea nevoie de intelectuali și funcționari români care să-i reprezinte în viața publică. Primii pași pentru introducerea și predarea limbii române i-a făcut profesorul Petru Bran încă din 1858⁵³, pentru ca așa cum menționa el mai târziu în 1864, „datorința noastră cea mai urgentă este să ne creem cu oriși ce preț inteligența română, națională”⁵⁴. Începând cu anul 1859 s-a aprobat de către autorități predarea limbii române la Liceul regal din Satu Mare, profesor fiind Petru Bran, dar a predat în calitate de profesor nesalariat, până în anul 1861. În acest interval el predă cîte două ore săptămînal de limbă română pentru cei 67 de elevi români din liceu⁵⁵. Cererile repetate ale românilor sătmăreni au determinat ca începînd cu data de 21 octombrie 1861 prin ordonanța Locotenentei regale nr. 58244, Liceul din Satu Mare să fie clasificat printre liceele mixte cu limbă de predare maghiară și română⁵⁶, alături de liceele din Lugoj, Sighetul Marmăției, Bala Mare. Instituirea catedrei liceale de limba română din orașul Satu Mare, a fost una dintre cele mai însemnate victorii ale mișcării românilor pentru drepturi naționale din acest colț de țară. În anul 1863 s-a introdus în programa școlară 16 ore de limba română săptămînal, cîte două ore pentru fiecare clasă. Predarea era făcută de către inimosul intelectual patriot Petru Bran care arată că „după trebuințele moderne am început a propune în sfera lingvisticii: în clasa I—II partea etimologică a gramaticii românești, după autorii Pășcutiu și Negruțiu; în clasa III—IV respectiva parte etimologică și parte sintactică după G. Muntean; în clasa V—VI repetirea gramaticii întregi și stilistica după D. Laky acomodată

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Ibidem*, cf. și Scurtu Vasile, *Petru Bran — un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Satu Mare, 1939, p. 55.

⁵² Scurtu Vasile, *op. cit.*, p. 32.

⁵³ Sarmaságh Géza, *A szatmári Kir. Kath. főgymnázium története*, Szatmár, 1896, p. 101.

⁵⁴ Bran Petru, *Limba română în Satu Mare*, III în „Concordia”, nr. 25 din 7 aprilie.

⁵⁵ Sarmaságh Géza, *op. cit.*, p. 102 cf. și Bran Petru *Limba română în Satu Mare*, în „Amicul Școalei”, Sibiu III (1862), nr. 13, pp. 99—101.

⁵⁶ Scurtu V., *op. cit.*, p. 65.

pe română; în clasa VII—VIII elementele Poeziei după Cipariu⁵⁷. Alături de aceste manuale au mai fost folosite: Istoria literaturii române de Fekete, limba română de Cosma Andrei, Cartea de citire de Papiu, Gramatica limbii române de Cipariu, Legendariu de Cosma Gașpar, Cartea de lectură de Rusu și Gramatica limbii române de Alexi⁵⁸. După moartea lui Petru Bran în 1877, profesorii care i-au urmat la catedră au fost: Lucaci Gheorghe pînă în 1878, Dr. Vasile Lucaciu pînă în 1885, Lucaci Gheorghe și Sarmașagh Gheza pînă în 1891 și apoi Hozaș Ioan⁵⁹.

Problemele învățămîntului românesc rămîn în continuare una dintre cele mai de seamă preocupări ale mișcării naționale românești din Satu Mare. Permanența acestor preocupări este argumentată și de faptul că în programul conferinței naționale a românilor sătmăreni, ținută la 4 aprilie 1867 la Sătmărel, și anume la punctul 4, se dezbate situația precară a școlilor naționale din comitat: lipsa cărților și a învățătorilor, plata neregulată a învățătorilor etc. Se propune înființarea unei „Comisiuni scolastice române pentru comitat“ a cărei menire era de a: organiza conferințele învățătorilor, de a se îngriji de procurarea manualelor școlare și astfel „preste tot ar înainta cauza noastră scolastică“⁶⁰. Tot la această conferință, la punctul 5 al programului, se discută „apelul pentru ajutorarea materială a studenților români sătmăreni“⁶¹. Acest apel a fost precedat de alte două, unul datînd din 15 martie 1865, lansat de Gheorghe Marchișiu din Resighea, și altul lansat de Toma Siorbanu din Carei la 5 martie 1865 pentru susținerea materială a studenților sătmăreni aflați la diverse instituții de învățămînt superior (în cazul de față se referă la 6 studenți sătmăreni aflați la studii juridice în Oradea). Se demonstrează astfel grija pentru formarea „inteligenței române civile pentru ținuturile sătmărene“⁶².

Un alt aspect deosebit de semnificativ privind realizările învățămîntului românesc din orașul Satu Mare este faptul că din această parte a țării este lansată de către Petru Bran în 1862, pentru prima dată în Transilvania, inițiativa organizării unui Congres al învățătorilor și profesorilor români din Transilvania și a „congregațiilor învățătorești“⁶³. Aceste „congregațiuni“ (asociații n.n.) învățătorești care ar cuprinde pe toți profesorii români sub președenția unuia dintre directorii gimnaziilor românești, ar trebui să se întîlnească în fiecare vacanță și să abordeze un anumit program de discuții și unde se pot „comunica experiențele, ideile, opiniunile și convingerile despre așezarea unui plan general

⁵⁷ Bran Petru, *Limba română în Satu Mare*, II în „*Concordia*“, nr. 24 din 3 aprilie 1864.

⁵⁸ Sarmașagh Géza, op. cit., p. 75 cf. și Marosán Kornél, *A szatmármegyei széchenyi társulat emlékkönyve 1882—1907*, Szatmár, 1907, p. 29.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 78.

⁶⁰ Cf. „*Concordia*“ VII, Nr. 31/598, din 28/16 aprilie 1867.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Cf. „*Concordia*“, V, Nr. 21/380 din 14/26 martie 1862.

⁶³ Chibu Onisifor, *La „Congresul profesorilor români“ în „Luceafărul“*, 1910, nr. 9, p. 220.

care ar fi să se observe peste tot, cu modificările ici sau colea cerute de împrejurări, despre cărțile care ar fi să se întrebuinteze... cu un cuvânt despre mijloacele prin care s-ar putea mai ușor înainta învățarea limbii române în gimnazii⁶⁴. Aceste congregațiuni ar avea în final rolul de a rezolva rațiunile economico-administrative ale învățămîntului de-a unifica și sistematiza munca profesorilor, de-a fi o instituție care să trateze cu guvernul „spre folosul și onoarea națiunii”⁶⁵. Această inițiativă a fost concretizată la Satu Mare încă în 1864, prin organizarea unei conferințe învățătoarești în acest oraș⁶⁶. Această inițiativă dincolo de stricta ei semnificație dezvăluie într-un context mai larg, existența unor preocupări meritorii, circumscrise unei vieți școlare românești temeinic așezate în Satu Mare, expresie în ultimă instanță a unei mișcări culturale românești a cărei realizări acces spre un loc de frunte într-o istorie a culturii românești sătmărene din veacul al XIX-lea.

Sfîrșitul secolului al XIX-lea aduce aspecte interesante privind viața școlară românească și mișcare pentru învățămînt românesc din orașul Satu Mare. Această perioadă poartă pecetea personalității Dr. Vasile Lucaciu, profesor de limba română la Liceul regal din Satu Mare. Activitatea lui aici fiindă ~~inde~~obște cunoscută, vom insista doar asupra unor preocupări strict circumscrise activității culturale și didactice a Dr. Vasile Lucaciu. Între anii 1881—1884 el editează trei volume de lucrări filozofice intitulate „instituțiuni filozofice”: Cartea prima, Logica, Satu Mare 1881, Cartea a II-a, Metafizica Satu Mare 1882, Cartea III, Filozofia morală, Satu Mare 1884. Aceste lucrări trebuie privite înainte de toate ca fiind destinate tinerei generații „generațiunii mai tinere” și voindu-se a fi cărți de edificare științifică „pentru progresul științelor în literatura română”⁶⁷, sau de edificare morală, scopul final era realizarea unui precedent teoretic al luptelor politice de emancipare a națiunii române: „Voiescu a mă lupta cu armele adevărului pe terenul civilizațiunii în interesul națiunii mele”⁶⁸. Putem considera aceste lucrări — ținînd cont de calitatea autorului, cea de profesor — adevărate manuale școlare a căror editare, privită într-un context mai larg, se înscrie pe linia evolutivă a învățămîntului românesc din orașul Satu Mare. Mai mult decît atît, o parte din veniturile realizate din vînzarea acestor lucrări, erau destinate studenților români sătmăreni: „venitul curat este destinat pentru ajutorarea studenților mizeri. Ca să fie totuși remunerat încîtva spiritul de sacrificiu pentru asemenea cauză, azi foarte importantă”⁶⁹.

⁶⁴ Bran Petru, *Limba română în Satu Mare*, în „Amicul Școalei”, Sibiu III, 1862, nr. 13, p. 111—112, cf. Ghiбу O., op. cit.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Grecu V. Victor, „Amicul Școalei”, prima revistă pedagogică din Transilvania în „Centenarul revistei „Transilvania”, Biblioteca Astra, Sibiu, 1969, p. 80.

⁶⁷ Dr. Vasile Lucaciu, *Instituțiuni filozofice. Cartea prima, Logica Satu Mare*, 1881 (postfață).

⁶⁸ *Ibidem*, p. 5.

⁶⁹ Dr. Vasile Lucaciu, *Instituțiuni filozofice: Cartea III, Filozofia morală, Satu Mare*, 1884 (postfață).

Dr. Vasile Lucaciu era preocupat totodată de dezvoltarea și perfecționarea cadrului organizatoric al învățămîntului din orașul Satu Mare. Astfel el propune la 1883 înființarea „Reuniunii învățătorilor din comitatul Satu Mare“ precum și realizarea unui „internat-seminar pentru studenții români talentați“, pe lângă Liceul regal din Satu Mare⁷⁰.

Un moment deosebit de important, în lupta pentru promovarea învățămîntului românesc în orașul Satu Mare, îl reprezintă activitatea filologului sătmărean Ioane Marcu. Intelectual elevat el militează în permanență pentru introducerea în școli a limbii române moderne — înțelegînd prin aceasta, varianta ortografică latinizantă — „după cărțile cele noi“, fiind preocupat în acest sens de elaborarea unei gramatici române⁷¹. Într-o scrisoare din 30 august 1885 către George Barițiu, cere ca manualele școlare să fie scrise într-o limbă pură, eludîndu-se „procedura irațională“, adică cea nelatinizantă⁷². După înlăturarea Dr. Vasile Lucaciu pentru „sistemizarea catedrei române“ de la școlile din Satu Mare, Ioane Marcu devine unul dintre cei mai aprigi combatanți pentru menținerea catedrei de limba română în fața încercărilor de a o desființa. Astfel inițiază în numele intelectualilor români din Satu Mare un memoriu pentru sistemizarea catedrei române“ de la școlile din Satu Mare, Baia Mare, Carei trimițînd 200 de formulare de adeziune satelor românești din comitat pentru a convinge parlamentul din Pesta în problema menținerii catedrelor de limbă română⁷³. „Memoriul intelectualității române din comitatul Satu Mare către parlamentul din Peșta“ va fi trimis la 1 mai 1885⁷⁴. Personalitate de un larg orizont cultural, Ioane Marcu scrie la 30 mai 1885, redacției publicației „Revue du monde latin“ din Paris, pentru a se înființa „o societate internațională latină spre ajutarea noastră a românilor din Transilvania și părțile ungurene, pe teren școlar și cultural“⁷⁵. Alături de el în acțiunile de emancipare școlară a românilor sătmăreni stau și alți reprezentanți ai intelectualității române de pe aceste meleaguri: Simion P. Desseanu, Ștefan Biltiu, Iosif Pop, Petre Ciceronescu, Vasile Savaniu, Gavril Barbu, Avram Breban, Mihail Lucaciu, Alexandru Stețiu, George Marchiș, Ioan Marchiș etc.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, școala elementară din Satu Mare, instituită în urma unor mari eforturi desfășurate pe parcursul a unui secol și jumătate avut realizări remarcabile în instruirea și educarea copiilor români. Astfel între 1889—1891 după cum rezultă din datele oferite de două situații („informațiuni“) pe anii 1889—1890 și 1890—1891, erau înscriși peste 300 de elevi între 6—12 ani, dar numărul celor care

⁷⁰ Biblioteca Academiei R.S.R. Mss. rom. 996, f. 250.

⁷¹ Idem Mss. rom. 998, f. 176, cf. și Marcu Ioan, *Declarațiune în cauza limbii române din partea inteligenței române din comitatul Satu-Marelui*, Satu Mare, 1880.

⁷² *Ibidem*, f. 145.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Biblioteca Academiei R.S.R., Mss. 998, f. 149.

⁷⁵ *Ibidem*; scrisoarea din 17 iunie 1885, către George Barițiu.

frecventau școala era de 150—200. Școala avea 3 învățători: Vasiliu Silvași, Iuliu Hubanu și Vartolomeu Anderco, iar director era Vasiliu Cosmuță. Toți dascăli sînt absolvenți de preparandii. Vasiliu Silvași era dascăl în Satu Mare din 1870, iar ceilalți doi din 1888 și respectiv 1880. Clădirea școlii era construită din „materie solidă și avea 5 încăperi, din care 3 săli de clasă, cu cîte cinci bănci în fiecare clasă, cu cîte o tablă mare de scris în cele trei săli.“ Dintre materialele didactice existente se pot menționa cele cinci hărți și globuri pămîntești și „colecțiuni de istorie naturală“, lipsind însă „instrumentele fizicale“ adică materialele de laborator. Manualele folosite erau printre altele: Abecedariu romanu, Legendariu, Aritmetica, Geografia, Istoria, Obiectele naturale. Pe lângă școală mai existau așa-numitele „edificii aeconomice“, adică grajduri, cotețe etc. Absolvirea fiecărei clase impunea susținerea unui examen care se desfășura între 18—20 iunie ale fiecărui an, examen la care 95% din elevi reușeau.⁷⁶

Acestea pot oferi așadar o imagine detaliată asupra situației școlii elementare românești din Satu Mare, care cu toate vitregiile timpului, a fost o realitate indubitabilă. Învățămîntul românesc din orașul Satu Mare, expresie a unei permanențe spiritualități românești conferă în cele din urmă date de referință fundamentale pentru restituirea culturii românești de pe aceste meleaguri.

Redescoperirea din documentele vremii a problematicii învățămîntului românesc din orașul Satu Mare și încercarea de prezentare în materialul de față doar a unor aspecte, rămîne fără îndoială deschisă spre noi cercetări, reevaluări și amendări.

⁷⁶ *Protocollum* . . . , f. 154—160.

L'ENSEIGNEMENT ROUMAIN DU XVIIIe ET DU XIXe SIÈCLES À SATU MARE

(Résumé)

L'enseignement roumain du XVIIIe et du XIXe siècles à Satu Mare s'inscrit comme une réalité bien contournée dans l'histoire des Roumains de Satu Mare.

Les écoles roumaines de Satu Mare sont le résultat d'une société roumaine urbaine dont l'individualité est très bien contournée du point de vue historique.

L'évolution de l'enseignement roumain à Satu Mare peut être détecté avec les premières institutions et arrivant jusqu'aux programmes d'émancipation culturelle de la fin du XIXe siècle.